

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «**Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам**» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, II бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, II часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, II part. – 2023. – Ч.2. – Б.165-172.

ҚОЛАЙЛЫ КӘСІПКЕРЛІК ОРТАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ӘОЖ 334.012

*Глеужанова Д.А., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ, Астана қ.*

Кәсіпкерлік қызметті тиімді жүзеге асыру және дамыту қатынастардың нарықтық жүйесі, сондай-ақ неғұрлым оңтайлы кәсіпкерлік шешім қабылдауға мүмкіндік беретін кәсіпкердің жеке басының бостандығы мен тәуелсіздігі түсінілетін кәсіпкерлік орта болған жағдайда ғана мүмкін болады.

Мемлекеттің кәсіпкерлік процестің субъектісі ретінде нарықтық қатынастарды дамыту жағдайында кәсіпкерлік процесті дамытуда ерекше рөл атқарады, қолайлы кәсіпкерлік ортаны қалыптастыруға жәрдемдеседі, ол үшін кәсіпкерлерді қолдау жөніндегі арнайы бағдарламаларды әзірлейді және іске асырады. Қазақстан Республикасында қолайлы кәсіпкерлік ортаны қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін айқындау үшін шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйін талдау, бизнесті қолдау бағдарламаларының тиімділігін бағалау, сондай-ақ кәсіпкерлікті қолдаудағы мемлекеттің рөлін оңтайландыру бойынша бірқатар ұсыныстар әзірлеу қажеттілігі туындайды.

ҚР-да кәсіпкерлік қызметті одан әрі дамытуды қамтамасыз ететін аса маңызды проблемаларды шешу әзірленген және іске асырылып жатқан бірқатар мемлекеттік даму бағдарламаларына және кәсіпкерлік қызметті қолдауға негізделген. Кәсіпкерлікті қолдау және кәсіпкерлік қызмет үшін қолайлы жағдай жасау мәселелері бүгінгі күні өзекті сұрақтардың бірі болып отыр.

Қазіргі зерттеулерде ғалымдардың көпшілігі кәсіпкерлік ортаның қажеттілігі туралы келіседі. Әдетте, бұл белгілі бір елде кәсіпкерлік қызметпен айналысу үшін экономикалық еркіндікті қамтамасыз ететін факторлардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Бұл факторлар бір-бірімен тығыз байланыс пен күрделі өзара тәуелділік жағдайында әрекет етеді.

Кәсіпкерлік орта нарықтық факторлар - өндіргіш күштерді дамыту, өндірістік қатынастарды жетілдіру, қолайлы қоғамдық және мемлекеттік менталитетті құру негізінде қалыптасады. Ол сондай-ақ тиімді кәсіпкерлік қызметке субъектілердің экономикалық еркіндігі мен тәуелсіздігі ықпал етеді деп саналады [1].

Сыртқы орта факторларын анықтаудың бірқатар тәсілдері бар. Сыртқы орта макро және микроорта факторларын қамтитын екі деңгейлі жүйе ретінде қарастырылатын тәсіл жиі кездеседі. Бұл жағдайда микроортаға кәсіпкерлік қызметпен тікелей байланыс факторлары жатады, ал макроорта сәйкес жанама факторлар кешенін қамтиды [2].

Кейбір зерттеулерде кәсіпкерлік орта факторларының 4 деңгейі анықталған:

- микро деңгей-бизнестің ішкі ортасы;
- мезо деңгей-жергілікті нарық ортасы;
- макроурон – жалпыұлттық нарықтық орта;
- мега деңгей-халықаралық жағдай [3].

Елде құрылған мемлекеттік қолдау шаралары мен кәсіпкерлік құрылымдардың тиімділік көрсеткіштері арасында белгілі бір байланыс бар. Бұл өзара іс-қимылдың сипаты кәсіпкерлік субъектілеріне өздерінің кәсіпкерлік ортасында бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді.

Қолайлы кәсіпкерлік бастаманы қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін қарастыра отырып, ең алдымен құқықтық өрісті құру арқылы жүзеге асырылатын тікелей реттеуді атап өткен жөн.

Мемлекеттің тікелей функцияларының бірі-нарықтық экономиканы қалыптастырудың заңнамалық негіздерін әзірлеу, қабылдау және үнемі жетілдіру.

Мемлекеттік реттеудің тікелей әдістеріне заңнамадан басқа, лицензиялау жатады. Қызметтің белгілі бір түрлеріне қойылатын талаптарды қалыптастыру лицензиялау процесін реттеуге мүмкіндік береді. Осылайша, лицензия беру жекелеген қызмет түрлерімен айналысуға тікелей рұқсат беруді білдіреді, ал лицензияны қайтарып алу оларды жүзеге асыруға тыйым салуды білдіреді. Кәсіпкерлік ортаны қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін қарастыра отырып, Қазақстанда кәсіпкерлік бастаманы ынталандыру ұлттық басымдықтардың қатарына жататынын атап өткен жөн [4].

Қазіргі жағдайда ҚР Үкіметі ұлттық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселелеріне көп көңіл бөледі. Шаралар кешені шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін жандандыруға ықпал етті, бұл төмендегі кестенің деректері бойынша айқын көрінеді.

ҚР шағын және орта бизнес субъектілерінің көрсеткіштері 1 кестеде келтірілген.

Ұсынылған деректерден көрініп тұрғандай, шағын және орта кәсіпкерлік ҚР экономикасында маңызды рөл атқарады. Ең алдымен, бұл жұмыспен қамтылғандар санында көрінеді. Есептеулер көрсеткендей, талданған кезеңде абсолютті мәнде жұмыспен қамтылғандар саны 9,7% - ға өсті. Олардың үлесі 2017 жылдан 2021 жылға дейін 37% - дан 39,8% - ға

дейін өсті. Бұл экономикалық және кәсіпкерлік белсенділіктің артуын көрсетеді.

Қазақстанның экономикалық саясатындағы басымдықтардың бірі шағын және орта бизнесті дамыту болып табылады. Қазақстандағы ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарына қаржылық қолдау, кепілдендірілген несиелер беру, субсидиялау кіреді. Мемлекеттік бағдарламалардың шарттары бойынша 7-10 жылға дейінгі ұзақ мерзімді қаржыландыру маңызды рөл атқарды.

Кесте 1 – ҚР 2017-2021 жылдарға шағын және орта бизнес субъектілерінің көрсеткіштері

№	Көрсеткіштер атауы	2017	2018	2019	2020	2021
1	ШОК те жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	3167	3190	3268	3399	3473
2	ШОБ-та жұмыспен қамтылғандардың жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудегі үлесі, %	37	37,2	37,6	38,7	39,8
3	ШОБ өнім шығаруы, млрд.тенге	19609	23241	26490	32387	32627
4	Қазақстанның ЖІӨ-де ЖҚҚ-дағы ШОБ үлесі,%	26,8	25,6	28,3	30,8	31,6
5	ШОК кредиттері бойынша,млрд.тенге портфель	5002	4665	4587	3963	4246
6	Кредиттеудің жалпы көлеміндегі ШОБ кредиттерінің үлесі, %	32	34	33	27	27

Дерек көзі: Ұлттық статистика Бюросы мәліметтері [5].

Соңғы жылдары Үкімет «Даму» Қоры арқылы ШОБ қаржыландырумен айналысып келеді. ШОБ-ты қолдау бағдарламаларының бюджеті 7 жылға 652,8 млрд теңгені құрады:

–204,9 млрд теңге - «Бизнестің жол картасы 2025» мемлекеттік бағдарламасы (субсидиялар мен кепілдіктер),

–200 млрд теңге - Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан ШОБ-ты өңдеуші өнеркәсіпті қолдау үшін,

–187,1 млрд теңге - халықаралық қаржы институттарынан (Азия Даму Банкі, Европа даму мен құрылымдау банкі, Біріккен Ұлттар Ұйымының даму бағдарламасы),

–1,3 млрд теңге - «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы,

–2,3 млрд теңге - «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы,

–57,2 млрд теңге - «Даму» қоры қаражаты.

Бұл шаралар 7 жыл ішінде жалпы сомасы 3,2 трлн теңгеге 65,6 мың ШОБ жобаларын қаржыландыруға мүмкіндік берді, оның ішінде өңдеу өнеркәсібінде 1,6 трлн теңгенің 10,2 мың жобасы.

Шағын кәсіпкерлік ортаны қалыптастырудың негізгі ресурсы несие болып табылады. Сондықтан мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде шағын кәсіпкерліктің несиеге қол жетімділігін кеңейтуге басты назар аударылды.

Екінші деңгейлі банктер шағын кәсіпкерлікті мөлшерлемені субсидиялау, несиеге кепілдік беру, қаржыларды шартты орналастыру сияқты құралдарды пайдаланып, мемлекеттік қолдау шараларын жүргізді.

Жеті жыл ішінде инвестициялардың бүкіл нарықтық көлемі 104% ұлғайған кезде, шағын бизнеске тартылған инвестициялардың жылдық көлем 131% -ға өсті. Осының арқасында шағын кәсіпкерлікке салынған инвестициялардың жалпы инвестиция көлеміндегі үлесі 33% -дан 38% -ға дейін өсті.

Мемлекеттік бағдарламалар көмегімен өңдеу өнеркәсібінде инвестициялар көлемі жеті жылда 103% өсті, инвестициялардың жалпы көлеміндегі осы саладағы инвестициялардың үлесі 11% деңгейінде қалды.

Кәсіпорындар инвестициялық қызметке көбірек қарыз қаражаттарын тарта алды: жеті жыл ішінде қарыз қаражаты есебінен инвестициялардың жылдық көлемі 30% өсіп, 876 млрд. теңге деңгейіне жетті. Қарыз қаражаты есебінен салынған инвестициялардың үлесі инвестициялардың жалпы көлемінде 8% құрады [6].

ШОБ субъектілеріне қаржылық қолдауды іске асыруға халықаралық қаржы институттары да қатысады. Олардың ішінде ШОБ субъектілерін қаржыландыруға қолжетімділікті жеңілдету арқылы инвестициялардың өсуін және жаңа жұмыс орындарын құруды ынталандыратын Азия Даму Банкі ерекше көзге түседі. Шалғай аймақтарда жұмыс істейтін және әйел кәсіпкерлер басқаратын компанияларға артықшылық беріледі.

Кредиттер мынадай мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде берілді:

-Транш-3 шағын және орта кәсіпорындарға инвестициялар бағдарламасы;

- шағын, шағын және орта кәсіпорындар үшін қаржылық жобалардың тұрақтылығын қолдау;

- кәсіпкерлік бастамаға жәрдемдесу мақсатында техникалық көмек көрсетудің пилоттық бағдарламасы.

Еуропалық Қайта Құру және даму банкі де шағын және орта бизнеске жәрдемдесу бағдарламаларын іске асыруға қатысады. Осылайша, бұл банк "Бизнестегі әйелдер" бағдарламасын, Орталық Азиядағы шағын бизнестің өңірлік бағдарламасын іске асыруда. Осы бағдарламаны іске асыру шеңберінде ШОБ субъектілері мен микроқаржы ұйымдары үшін қаржылық емес қолдау көрсетілді.

Басқа да түрлі бағдарламаларды халықаралық донорлар мен қаржы ұйымдары жүзеге асырады Осылайша, талдау көрсеткендей, Қазақстан Үкіметі ШОБ субъектілеріне мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру, арнайы қаржы институттарын құру, сондай-ақ халықаралық қаржы ұйымдарының көмегі шеңберінде ауқымды қолдау көрсетеді.

Еуроодақ елдерімен салыстырғанда Қазақстандағы кәсіпкерлік субъектілерінің алдында тұрған кедергілерді қарастырайық (кесте). Сауалнамаға шағын, орта және ірі бизнес өкілдері қатысты. Сондай-ақ, барлық сауалнамаға қатысқандардың орташа мәні шығарылды.

Респонденттерден ұсынылған 15 фактордың ішінен ең үлкенін таңдау сұралды, бұл айтарлықтай тежегіш әсер етеді. Төмендегі кестеде 2 негізгі тосқауыл келтірілген.

Ұсынылған деректерден көрініп тұрғандай, негізгі кедергілердің ішінде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері салық ставкаларын (әсіресе орта кәсіпкерлік субъектілері арасында – сауалнамаға қатысқандардың 26,8%), бейресми сектордың практикасын, қаржыға қолжетімділікті, саяси тұрақсыздық пен сыбайлас жемқорлықты атады. Бұл ретте ірі компанияларды қабылдау ШОБ субъектілерінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Кесте 2 – Бизнесінің даму кедергілері

(сауалнамаға қатысушылардан% түрінде)

	Қазақстан				Евроодақ елдері
	Орта мәні	шағын	орта	ірі	
Салық ставкалары	18.3	16.5	26.8	7.1	20.8
Бейресми сектордың тәжірибелері	16.4	19.6	5.9	14.8	13.9
Жеткіліксіз білімді жұмыс күші	15.8	16.8	12.6	15.2	11.4
Саяси тұрақсыздық	8.2	6.7	14.9	1.0	11.3
Қаржыға қолжетімділік	7.9	16.6	9.7	4.6	10.5
Электр қуаты	7,3	8,8	3	3,4	9,6
Жемқорлық	6.9	8.1	3.3	6.2	5.1
Дерек көзі: Enterprise Surveys, Дүниежүзілік банк					

Кәсіпорынның көлеміне қарамастан, олардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін тиісті қаржылық қамтамасыз ету қажет. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің көпшілігі даму үшін несиелердің қолжетімсіздігі проблемасына тап болады.

Қазақстанда коммерциялық банктер үлкен дәрежеде ірі және орта бизнеске бағдарланған. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеудің тежеуші факторы кепілмен қамтамасыз етудің және кредиттік тарихтың болмауы болып табылады. Көптеген кәсіпорындар қаржылық есептілікті қалыптастыруда қиындықтарға тап болады, соның негізінде банктер қарыз алушылардың несиелік қабілетін бағалайды. Бұл әсіресе осы қиындықтар одан да маңызды болып табылатын шалғай аймақтарда өз бизнесін жүргізетін кәсіпкерлерге қатысты. Сонымен, олардың мүлкінің нарықтық құнын банктер тіпті кепіл ретінде қабылдамайды.

Біздің ойымызша, ШОБ субъектілерінің қаржыландыруға қолжетімділігінің шектелу проблемаларын шешу барлық өңірлер бойынша филиалдар ашумен шағын және орта бизнес субъектілері үшін мамандандырылған мемлекеттік банк құру болып табылады. Біздің ойымызша, оның ашылуы ШОБ субъектілеріне кешенді және атаулы мемлекеттік қолдауды – шоттар ашу мен жүргізуді, кредиттеуді, консалтингтік қызметтерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кепілмен қамтамасыз етудің жеткіліксіздігімен және кредиттік тарихтың болмауымен байланысты ШОБ субъектілерінің қаржыландыруға қолжетімділігін кеңейту мәселелері ШОБ субъектілерінің кредиттік бюросын құру жолымен шешілуі мүмкін.

Өнеркәсіптік өндіріс, ауыл шаруашылығы және ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласындағы кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыру мақсатында, біздің ойымызша, нақты субъект жұмыс істейтін салаға байланысты шарттары сараланатын түрлі Кредиттеу бағдарламаларын әзірлеу орынды болар еді. Бұл ретте қосылған құнды құратын ШОБ субъектілері үшін неғұрлым адал шарттарды ұсыну қажет.

Болашақта оның негізінде ШОБ субъектілерінің, әсіресе өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталын жаңарту мәселесін шешетін Лизингтік компания құруға болады. Бұл ҚР экономикасы үшін маңызды салалардың қызметіне нақты қолдау болмақ. ҚР экономикасы үшін басым салаларда жұмыс істейтін ШОБ субъектілерін атаулы қолдаудың кешенді жүйесі Индустрия 4.0 жағдайында ҚР Үкіметінің әлеуметтік-экономикалық саясатының стратегиялық бағыттарына сәйкес келеді.

Жалпы, республикадағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері ауқымды жеңілдіктерді белсенді пайдаланады. Сонымен қатар, экономика үшін қайтарым көрсеткіштері өте қарапайым. Бұл артықшылықтар мен жеңілдіктер неғұрлым мақсатты болуы керек. Өнеркәсіп және агробизнес салаларында жұмыс істейтін ШОБ субъектілерін атаулы қолдау тетіктерін пысықтау қажет деп санаймыз.

Өнеркәсіп салаларында кәсіпкерлік қызметті жандандыру проблемаларын шешу ірі кәсіпорындарда шағын инновациялық нысандарды қалыптастыру болуы мүмкін. Бұл тәжірибе дамыған елдерде кеңінен қолданылады. Мұндай кәсіпкерлік субъектілерінің қызметі ірі бас кәсіпорындағы технологиялық процесті жетілдірумен, ғылыми-техникалық инновациялық сипаттағы практикалық міндеттерді шешумен байланысты болуы мүмкін. Нәтижесінде бұл ҚР экономикасының инновациялық әлеуетін арттыруға ықпал ететін болады.

Сондай-ақ, шағын және орта бизнестің қазіргі жай-күйін бағалау барысында біз орта кәсіпорындардың жеткіліксіз динамикасы, шағын кәсіпорындардың жұмыс істеуінің шағын өмірлік циклі, олардың банкроттық санының өсуі проблемаларын анықтадық. Шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлер сыртқы ортаға қауіп төндіреді.

Жалпы, бұл мәселенің шешімі шағын кәсіпорындардың орта санатқа ауысуы болып табылады. Бұл шағын кәсіпорындарды ірілендіруге және орта кәсіпкерлік субъектілері санатына өтуге ынталандыратын арнайы әзірленген механизм болуы тиіс. Бұл кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын арттыруға, олардың өмірлік циклін ұзартуға ықпал етеді.

Заңнама және мамандандырылған қаржы институттары түріндегі атаулы мемлекеттік қолдау жергілікті атқарушы органдардың белсенді жұмысымен толықтырылуға тиіс. Бұдан басқа, кәсіпкерлердің қолайлы

имиджін қалыптастыру, ШОК субъектілерінің қаржылық сауаттылығы мен жауапкершілігін арттыру қажет.

Мемлекет пен бизнестің бірлескен күш - жігері ғана кәсіпкерлік белсенділіктің өсуіне және, сайып келгенде, ҚР барлық өңірлерінде азаматтардың әл-ауқатының артуына ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Левушкина С.В. Интегрированная совокупность факторов предпринимательской среды и тенденции их развития // Современные исследования социальных проблем: электр. науч. журн. - 2018. - №9(17). [Электронный ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integrirovannaya-sovokupnost-faktorov-predprinimatelskoy-sredy-i-tendentsii-ih-razvitiya> дата обращения: 11.02.2023.

2. Абдулаева З.З. Формирование благоприятной предпринимательской среды как фактор развития предпринимательства и снижения напряженности на рынке труда в трудоизбыточных регионах СКФО // РППЭ. - 2017. - №5 (79). [Электронный ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-blagopriyatnoy-predprinimatelskoy-sredy-kak-faktor-razvitiya-predprinimatelstva-i-snizheniya-napryazhennosti-na-rynke>

3. Тогайбаева Л.И., Вечкинзова Е.А. Институциональные основы инновационного развития экономики Казахстана как условие стабилизации рынка труда [Текст] / Экономика, предпринимательство и право - Том 10, - №12 2020. – С. 3375- 3388.

4. Белкайрова Л.С. Формирование благоприятной предпринимательской среды в условиях индустрии 4.0 в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: <https://repository.apa.kz>

5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері //"Талдау" ақпараттық-құқықтық жүйесі - [Электрондық ресурс]: URL: <https://taldau.stat.gov.kz/KZ/newindex/Getindex/702740?keyword=>

6. Рубенкова Н.Б. Финансовое обеспечение субъектов предпринимательской деятельности в РК и пути их решения. [Текст] / Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - № 2, - 2017. – 62 с.